

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ: ТЕХНОЛОГІЇ І РЕАЛІЇ

У статті аналізується стан художньо-естетичного виховання з позиції готовності сучасного вчителя до виховної роботи в школі та ставлення до неї сучасного підлітка. Розглядаються перспективи впровадження специфічних естетико-виховних технологій, спрямованих на стимулювання саморозвитку школярів. Обґрунтовуються відповідні критерії та показники.

Ключові слова: естетико-виховна технологія, підліток, позакласна діяльність, критерії результативності виховного процесу.

В статье анализируется специфика художественно-эстетического воспитания с точки зрения готовности современного учителя к осуществлению воспитательной работы в школе и с позиции отношения к таковой современного подростка. Рассматриваются перспективы внедрения специфических эстетико-воспитательных технологий, направленных на стимулирование саморазвития школьников. Обосновываются соответствующие критерии и показатели.

Ключевые слова: эстетическо-воспитательная технология, подросток, внеклассная деятельность, критерии результативности воспитательного процесса.

In article the author analyzes particularities of artistic and aesthetic education from the modern teacher's point of view with regard to readiness to implement educational work in school as well as from the viewpoint of modern teenager and his or her attitude to such work. The perspectives of the introduction of specific aesthetic and educational technologies aimed at promoting self-development of schoolchildren are being considered. The author justifies relevant criteria and indicators.

Key words: aesthetic and educational technology, teenager, extra-curricular activities, performance criteria of educational process.

Актуальність проблеми художньо-естетичного виховання є очевидною попри її постійне перебування в центрі дослідницької уваги (М. Киященко, С. Коновець, Н. Миропольська, О. Отич, Л. Печко, О. Рудницька, О. Торшилова, Л. Школяр та ін.). Це пов'язано з докорінною переоцінкою цінностей щодо мистецтва і життя сучасної молоді людини. Дієвість мистецтва як засобу впливу на внутрішній світ особистості не потребує доказів, проте механізми такого впливу стосуються, як не парадоксально, і квазімистецтва, що здатне

активно спотворювати цінності [5]. Отже, потребує уточнення зміст художньо-естетичної освіти, мета якої – виховання особистості, здатної до культуротворення суспільства і власного життя. Крім того, необхідна розробка технологій, що оптимізуватимуть реалізацію змісту. Варто дослухатися до думки вчених щодо єдності й взаємозумовленості технологічності, творчості та інноваційності, що набуває особливої вагомості саме для виховних аспектів будь-якої технології [1; 4].

Так чи інакше, необхідне вивчення дійсних потреб школярів у мистецькій творчості, а також розуміння проблеми вчителем, котрий постає партнером вихованця у діалозі. Це і слугуватиме точкою відліку для розробки згадуваних технологій як *художньо-естетичних (естетико-виховних)*.

Поняття «виховна технологія» поки залишається дискусійним, незважаючи на його активну розробку, у тому числі і щодо мистецької освіти (О. Кутова, Л. Масол, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, О. Просіна, С. Соломаха, Н. Фоломеєва, Т. Чабанова та ін.). Автор статті спирається на робоче визначення, прийняте в Інституті проблем виховання НАПН України (І. Д. Бех та ін.), і розуміє виховну технологію як систему теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) і відібраних практикою процедур (способів, прийомів, методів, форм тощо) розгортання виховного процесу вчителем, доцільних умов виховної діяльності учнів, спрямованих на реалізацію змісту виховання як мети, що полягає в досягненні оптимального рівня вихованості особистості.

Однією з найскладніших і найсуперечливіших в особистісному розвитку є аудиторія підлітків як найменш педагогічно керована. Розгляд проблеми навколо підліткового віку, зокрема щодо найменш "керованого" позаурочного часу, може бути точкою відліку для вибудовування технологій наступності виховання засобами мистецтва. Аналіз реалій художньо-естетичного виховання підлітків у позаурочний час доцільно здійснювати з двох точок зору на проблему: з позиції вчителя і з погляду школяра.

Отже, **метою статті** є представлення результатів експрес-аналізу поглядів учителів на проблему, виявлення реальної картини присутності мистецтва в житті сучасного підлітка, що може бути вихідним для розробки технологій.

Передусім, визначаємо *критерії* і *показники* ефективності виховного процесу, що охоплюють і технологічний підхід до його здійснення, а саме:

- щодо вчителів:

- 1) **когнітивний**, показником якого є усвідомлення вчителем сучасного змісту художньо-естетичного виховання та сутності технологічного підходу до виховання школярів у позаурочний час; фіксується розуміння позаурочної роботи як системи, значення естетичного компонента виховного процесу, обізнаність у проблематиці технологічного підходу до освіти;

- 2) **емоційно-мотиваційний**, показником якого є планування позакласної роботи засобами мистецтва як системи у формуванні цілісної особистості школярів, тобто як єдиного художньо-естетичного простору у діалогічному спілкуванні суб'єктів – учнів, вчителів та інших учасників; у вчителів фіксуються позитивно-емоційна вмотивованість до пізнання технологій

художньо-естетичного виховання школярів, інтерес до самостійного впровадження технологічного підходу у процес виховання;

3) **діяльнісно-операційний**, показником якого є сформованість цілісного й насиченого естетичним змістом бачення позакласної виховної роботи ЗНЗ у цілому та ролі художньо-естетичної складової на рівні її *планування та здійснення*; у вчителів фіксуються вміння планувати роботу, прогнозувати результати, аналізувати проміжні й кінцеві зрізи, коригувати діяльність, а також здатність провокувати саморефлексію учнів;

4) **рефлексивний**, показником якого є готовність вчителя до впровадження технологічного підходу в художньо-естетичну позакласну роботу; у вчителів фіксуються саморефлексія щодо виховних дій, самооцінка здійснення виховних впливів на школярів засобами мистецтва, прогнозування самоудосконалення;

• *щодо школярів*:

1) **мотиваційний**, показником якого є мотивація до мистецької творчості; фіксуються сфери прояву мотивації до творчості – у мистецтві або поза мистецтвом, характер і міра цих проявів (внутрішня потреба у творчості або зовнішні спонуки);

2) **емоційно-ціннісний**, показником якого є інтерес до мистецтва та мистецької позакласної діяльності; фіксується емоційність реагування на мистецькі твори, потреба та ініціативність у здобутті мистецької інформації;

3) **когнітивний**, показником якого є обізнаність у мистецтві в межах навчального матеріалу та поза ним; фіксується обізнаність підлітка щодо планів роботи класу, школи у позаурочний час, орієнтування в можливостях залучення мистецтва для організації різноманітних шкільних заходів;

4) **комунікативний**, показниками якого є мотивація до спілкування у позаурочній діяльності; сформованість комунікативної культури; розвиненість художньої емпатії; фіксується активність участі у творчому процесі у позаурочний час, культура мовлення, володіння невербальними засобами комунікації, прояви лідерських якостей, здатність працювати в команді;

5) **рефлексивний**; показниками якого є розвиненість рефлексії та саморефлексії підлітка; фіксується характер оцінювання ним результатів колективної творчості, самооцінка участі у творчому процесі, самооцінка результатів діяльності, самооцінка бажань, самооцінка можливостей.

Далі подаємо узагальнені дані, отримані завдяки опитуванню суб'єктів із різних регіонів України, у тому числі вчителів мистецьких дисциплін та інших предметів (деякі аспекти розкрито в [3]). Відповідно до діагностичної процедури, у бесідах, анкетах, опитуваннях *учителів* з'ясовувалися погляди на найактуальніші проблеми виховання школярів; ранжування за дієвістю напрямів виховної роботи зі школярами у позаурочний час; обґрунтованість і реальний вибір у власній діяльності оптимальних форм естетичного виховання; форми, які найчастіше запроваджуються, у порівнянні з тими, які визначаються як оптимальні; аналіз учителями тих форм (заходів), які виявилися найрезультативнішими у конкретній школі. Тобто важливо проаналізувати обізнаність учителя у реаліях сучасного мистецького життя, знання психології

вихованців, уміння охарактеризувати результативність роботи, готовність до впровадження нових форм і коригування впливів, реагування на зміни у виховних ситуаціях тощо.

Щодо *підлітків*, то з'ясовувалося ставлення до художньо-естетичного виховання в школі у контексті шкільного життя загалом та стосовно окремих форм. Важливою є думка школяра щодо найбільш цікавих заходів у школі, можливості відвідування гуртків, творчих колективів, вибору поширених у школі видів мистецької творчості. Зміст відповідей опитуваних свідчить про активність підлітків та їх причетність до подій шкільного життя, зокрема мистецького. У відповідях важливо було віднайти пояснення можливої індиферентності, здатності до самооцінки досягнень і перспектив, співпадіння в уявленні підлітка того, що пропонує школа, і того, що потребує він сам.

Так, основними проблемами, що хвилюють учителів, є:

- потреба у формуванні морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно реалізується в соціумі як громадянин;
- недоліки сімейного виховання, відокремленість дітей та батьків, нестача родинного спілкування, байдужість батьків, споживацький підхід до життя;
- байдужість дітей, їх агресія, егоїзм, відсутність душевної щедрості, надмірна збудженість;
- низький рівень культури поведінки та спілкування;
- проблеми, пов'язані з некерованим потоком інформації;
- «ножиці» між інтелектуальним і моральним вихованням («надлишок» першого порівняно з «катастрофічним дефіцитом» другого).

На думку вчителів, дієвими у подоланні суперечностей є, насамперед, мистецькі заходи (екскурсії, гуртки, пізнавально-виховні прогулянки вихідними днями, колективні перегляди відеофільмів), а також спорт та загальношкільні події, що охоплюють велику кількість учасників у процесі підготовки, різноманітні інтелектуальні ігри, дискусії на будь-які теми, котрі хвилюють школярів, створення педагогічних проблемних ситуацій. Загалом, йдеться про будь-які форми співпраці, завдяки яким пробуджується здатність дітей до співчуття й співпереживання.

У контексті, власне, *художньо-естетичного* напряму оптимальними або наближеними до оптимальних учителі різного фаху вважають свята (загальношкільні традиції, народознавчі тощо), екскурсії до музеїв, картинних галерей, тематичні виставки та ярмарки учнівських робіт, кошти від яких застосовуються на благодійницькі цілі, будь-які акції із залученням засобів мистецтва, мета яких – виховання доброти, зустріч із творчими людьми, вікторини, що потребують тривалої підготовки і об'єднують школярів, учителів та батьків.

Серед видів мистецтва, вплив яких вважається найсуттєвішим (ранжування за опитуванням учителів), – музика (пріоритет – хоровий спів, вокальні гуртки), образотворче мистецтво, театр (відвідування вистав, постановки міні-вистав до тематичних шкільних заходів).

Як з'ясувалося, активними у позакласній роботі є до 50 % учителів, передусім заступники директорів із виховної роботи, педагоги-організатори, класні керівники, вчителі музики, історії, філологи, соціальні педагоги. Проте близько половини «активних» педагогів насправді виявляють активність лише тому, що цього «вимагає адміністрація», обов'язок класного керівника. Дехто відверто зізнається, що не відчуває до цього потягу й здатності, а для інших така робота взагалі є відвертим «тягарем». Незважаючи на це, частина «активних» педагогів дійсно переконана в необхідності оптимізації позакласної роботи, самоактивності, заохочення школярів.

У цілому, значущість художньо-естетичного виховання в розв'язанні педагогічних, зокрема морально-етичних, проблем в уявленні вчителів є достатньо високою. Очевидним є розуміння дієвості впливу на особистість засобів мистецтва, хоча художньо-естетичне виховання традиційно не сприймається вчителями як система. Щодо мистецьких засобів в організації різноманітних шкільних подій, то, як з'ясувалося, вони застосовуються майже завжди (музичне оформлення, фотослайди, репродукції картин, театралізації, танцювальні номери). Проте більшість учителів усвідомили цей факт лише у ході бесід або відповідаючи на запитання анкет.

Результати опитування школярів виявилися достатньо передбачуваними. Основна проблема, яка відштовхує підлітка від позакласної творчості, – невідповідність між реальними інтересами і вимогами школи. Суттєвою перешкодою є відставання можливостей і темпів формування компетентності вчителів від реальних потреб та інтересів вихованців, що призводить до певної недовіри підлітків до можливостей цікаво побудувати дозвілля за участю школи.

Тривожним є і той факт, що більшість школярів підліткового віку елементарно не обізнані із заходами, що проводяться в школі у позаурочний час, при тому, що подієва насиченість позакласного життя закладу є достатньо високою. Це свідчить про нереалізований потенціал виховної роботи школи, а головне – про низький рівень комунікації суб'єктів шкільного простору.

Суттєвою для змістового наповнення позакласної мистецької творчості учнів, зокрема розробки технологічних аспектів художньо-естетичного виховання, є *вікова динаміка творчої активності* школярів, яку усвідомлюють майже однотайно всі опитувані вчителі (98% відповідей) і яка відповідає об'єктивним тенденціям вікового розвитку, відзначених психологічною наукою [6]. Найактивнішими учасниками позакласної діяльності є молодші школярі, на другому місці – учні 8-10-х класів. У випускників школи активність у позаурочний час значно знижується, що пояснюється їх зосередженістю на навчанні, виборі професії та вступі до ВНЗ як найближчої життєвої цілі.

Проте слід звернути особливу увагу на зниження активності в учнів 5-6-х та частково 7-х класів. Стосовно п'ятикласників, то зниження їх активності пояснюється входженням дітей у новий етап шкільного життя, переходом до основної школи, зростаючим навантаженням, певним психологічним напруженням, пов'язаним із налагодженням нових взаємин. Все це супроводжується об'єктивними і суб'єктивними змінами в особистісному

становленні школяра. Як правило, у п'ятикласників посилюється мотивація до навчання, зростає значення спілкування як провідного виду діяльності. У розробці естетико-виховних технологій важливо враховувати сприятливі передумови подолання зниженої творчої активності. Так, у п'ятикласників все частіше з'являються нові захоплення, які тепер, як правило, обираються самими школярами (раніше значним був вплив батьків). Активнішими стають прояви критичності, зокрема у відношенні до вчителя, все яскравіше спостерігається потреба у самоствердженні. Проте зростає й відсоток негативних самооцінок, причому одночасно зі зміцненням потреби у позитивних оцінках з боку інших людей. Сприятливим чинником для художньо-естетичного виховання є потреба в грі, що продовжує привертати увагу школярів.

Щодо *шестикласників*, варто також звернути увагу на деякі суттєві особливості, що відзначаються психологами та вчителями-практиками: у дітей цього віку стрімко зростає допитливість («пік допитливості» [2]), поглиблюється внутрішня мотивація до пізнання. Шестикласника цікавить багато речей в повсякденні і далеко за межами буденності. Характерно, що сфера допитливості сягає значно глибше, ніж це передбачають шкільні програми (!). Зростає критичність у ставленні не тільки до навчального, а й позакласного шкільного життя.

Для активізації позакласної діяльності школярів 11-12 років, зокрема у художній творчості, важливо зважати на той факт, що шестикласник гостро відчуває розширення власної межі пізнання оточуючого світу. Водночас, інтереси в цьому віці мінливі, більшість "шукає себе". Причому шестикласник дуже чуттєвий до інтересів однолітків, потребуючи спілкування й визнання з їхнього боку, він сам захоплюється тим, що цікаво друзям.

У *семикласників* спостерігається своєрідне повернення інтересу до спільних позакласних справ, що передусім пов'язано із формуванням інтересу до "іншого" як особистості й визнання "іншої" особистості. Поряд із цим відбувається усвідомлення себе як особистості; формується емпатійність і здатність саморефлексії, самокритичність, ціннісна сфера, прагнення й спроможність довести свою думку.

Учні 8-9-х класів поступово "повертаються" до активного позакласного життя. Характерною особливістю учнів 8-9-х класів є потреба в емоційному насиченні того, чим вони займаються, причому не завжди позитивними чинниками і адекватними реакціями. Як зазначають психологи, старші підлітки особливо чуттєві до ситуацій, що актуалізують потребу у самовираженні й самоствердженні. Отже, таку потребу необхідно спрямовувати у виховне русло, оскільки вона формує сприятливе підґрунтя для мистецької творчості та особистісного становлення.

Загалом, опитування вчителів різного фаху доводить, що "всі діти активні у разі, якщо вчитель сам переконаний у необхідності певної справи і вмє заохотити учнів". Це свідчить про готовність педагога до самовдосконалення та освоєння технологічного підходу до художньо-естетичного виховання як об'єктивної вимоги часу.

Художньо-естетичні виховні технології спрямовані на саморозвиток особистості, а їх зміст визначається поетапною домінантою вікового становлення підлітків щодо власного творчого розвитку:

Таблиця

**Поетапна домінанта вікового становлення підлітків
щодо власного творчого розвитку**

Вік підлітків	Емоційна домінанта самоорганізації	Виховний ефект
П'ятикласники	«Я вигадую», «Я фантазую»	самопізнання
Шестикласники	«Я ініціюю»	самоствердження
Семикласники	«Я втілюю»	самореалізація
Восьмикласники	«Я оцінюю»	саморефлексія
Дев'ятикласники	«Я змінююсь»	самовиховання

Слід ураховувати, що зміни у художньо-естетичному розвитку особистості, що відбуваються як результат запровадження технологічного підходу, щоразу спираються на самооцінку школярів, котра є предметом постійної уваги вчителя. Аналіз власної самооцінки повинен спонукати школяра до творчості та подальшої рефлексії і сприймається ним та вчителем як зріз поетапних досягнень: адекватна самооцінка є імпульсом самовиховання, а отже, визначає результативність позакласної виховної роботи мистецького змісту.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що основою подолання "ножиць" між запитамі сучасного підлітка і готовністю вчителя до змістового наповнення та організації художньо-естетичного процесу, активізації участі школяра в побудові насиченого мистецтвом дозвілля є діалог рівноправних суб'єктів цього процесу. Такий діалог повинен призвести до формування специфічного художньо-естетичного простору навчального закладу, що постає як універсальна естетико-виховна технологія. Водночас, більшість учителів, визначаючи найбільш гострі проблеми особистісного становлення школярів, визнають значущість і дієвість мистецтва як потужного каталізатора їх розв'язання.

Слід також враховувати, що виховні технології є системою, оскільки мистецтво як засіб впливу і сфера творчої діяльності школярів також є системою різновидів, що відрізняються за своєю природою і мовними засобами. Кожна із технологій, що використовує за основу певний вид мистецтва, також є багатогранною. Підпорядковані основній локальні технології детермінуються в єдиній системі умовами конкретної школи (її традиціями, можливостями, історико-географічним розташуванням тощо), що потребує подальших теоретичних та емпіричних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. – Видання 2-ге, доповнене / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2012. – 352 с.

2. Дубровина И. В. Способности и интересы / И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин // Возрастная и педагогическая психология : хрестоматия ; учебное пособие для вузов. – ИЦ Академия, 2008. – С. 172-177.
3. Естетизація навчально-виховного процесу в основній школі засобами мистецтва : метод. посіб. / за ред. Н. Є. Миропольської, О. А. Комаровської. – Кіровоград : Імекс-ЛТДЮ, 2013. – 160 с.
4. Зязюн І. А. Гуманістична стратегічна теорія і практика навчального процесу / І. А. Зязюн // Рідна школа. – 2000. – Спецвипуск. – Серпень. – С.10 – 12.
5. Леонтьев Д. А. Введение в психологию искусства / Д. А. Леонтьев. – М. : Московский университет, 1998. – 111 с.
6. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : І. Д. Бех, К. О. Журба , В. А. Киричок [та ін.]. – К. : Пед. думка, 2011. – 240 с.
7. Arts Education in Ukraine: Building Creative Capacities for the 21th Century: Analytical Report. Scientific publication in Ukrainian, Russian and English languages / L.M. Masol, O.V. Bazeliuk, O.A. Komarovska, V.G. Muromets, V.V. Ragozina; under the scientific editorship of L.M. Masol. – К. : Aura Books, 2012. – 240 pgs.

Дата надходження до редакції: 22.05.2014 р.